

POLICENTRIČNOST SAKRALNE ARHITEKTURE U ISTRI

Helena Seražin



VLADIMIR MARKOVIĆ, Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri - tipologija i stil, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2004., 267 str. ISBN 953-6106-50-7

Institut za povijest umjetnosti dvadeset i peti je svezak zbirke *Studije i monografije* posvetio djelu Vladimira Markovića *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri - tipologija i stil*. Nakon poglavlja Radmile Matejčić o arhitekturi Istre i Hrvatskoga primorja u temeljnom pregledu *Barok u Hrvatskoj* pred nama je konačno prva monografija u cijelosti posvećena sakralnoj arhitekturi baroknoga razdoblja na području hrvatskoga sjevernoga Jadrana. Monografiju nagovještava i posljednji autorov članak posvećen toj problematici¹ u kojem prvi put sažima rezultate dugogodišnjih istraživanja posvećenih stilskoj i formalnoj tipološkoj analizi arhitektonskih spomenika na području na kojem su se u prošlosti susretale i isprepletale dvije različite kulture, srednjoeuropska i mediteranska.

Teritorij politički podijeljen između Venecijanske Republike i Svetoga Rimskoga Carstva bio je za obje velesile samo periferno područje bez dominantnih urbanih središta koja bi mogla igrati važnu ulogu posrednika arhitektonskih ideja i ukusa. Upravo su se na temelju policentričnosti na geografski malenom području mogli istovremeno pojaviti stilski raznovrsni oblici, od lokalnih, tradicionalno renesansnih, do modernih, kasnopaladijevskih, koji su izvirali neposredno iz Venecije. Kako razumijevanje

razvoja sakralne arhitekture 17. i 18. stoljeća u Istri samo upotrebom stilske analize nije moguće, Marković svoj arhitektonski pregled temelji na podjeli spomenika na tipološki zaokružene skupine određene njihovim kronološkim razvojem, zajedničkim oblikovnim ishodištima kao što su tlocrtna shema, oblikovanje prostora i razvedenost zidnih površina, kao i oblikovnim predlošcima.

Prvi dio monografije, većinom sastavljen od autorovih u hrvatskoj literaturi prethodno objavljenih studija,² posvećen je upravo pojedinim tipološkim skupinama. Pregled započinje malom i tipološki homogenom skupinom crkava s dvama parovima donatorskih kapela iz 17. stoljeća, čiju jezgru čine župne crkve u Žminju i Pazinu. Zatim slijedi poglavlje koje je Marković naslovio kao *Crkve s patuljastim transeptom*. Naslov na neki način zavodi, zato što bismo očekivali skupinu crkava koje se formalno ugledaju na model srednjovjekovnih bazilika s nižom poprečnom lađom, odnosno transeptom, a ne u Istri prilično proširenu skupinu jednobrodnih crkava sa simetrično pored slavlolučnog zida postavljenim parovima niskih kapela koje u tlocrtu imaju oblik latinskoga križa. Naziv te skupine crkava, među kojima kao uzorak navodimo po stilu još uvijek renesansnu Crkvu sv. Marije od Karmela

¹ Crkve 17. i 18. stoljeća u sjevernojadranskoj Hrvatskoj, u: *Peristil*, 42/43 (1999./2000.), 97-114.

² Među kojima su: Neopalladijevske jednobrodne crkve 18. stoljeća u sjevernojadranskoj Hrvatskoj, u: *Prijatelj* zbornik, II, *Zbornik radova posvećenih sedamdesetogodišnjici života Krana Prijatelja*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 33 (1992.), 425-458; Jednobrodne crkve s parom kapela iz 17. i 18. stoljeća u Istri, u: *Peristil* 35/36 (1992./1993.), 169-180; Crkva sv. Eufemije u Rovinju - između projekta i izgradnje, u: *Petriciolijev zbornik, Zbornik radova posvećenih sedamdesetogodišnjici života Ive Petriciolija*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 36(1996.), 263-271; Crkva sv. Blaža u Vodnjanu, u: *Peristil* 39(1996.), 111-116; Jedan tip trobrodних istarskih crkava 17. i 18. stoljeća, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 21(1997.), 87-95; Pavlinska crkva Sv. Petar u Šumi i odjeci njezine arhitekture u Istri, u: *Peristil* 40(1997.), 91-96.

u Vodnjanu iz 17. stoljeća, tim je neobičniji jer i sam autor kraće krakove križa na osnovi funkcionalne tipologije dosljedno naziva kapelama, a ne poprečnima lađama. Oba spomenuta tipa proizlaze iz lokalne tradicije unutrašnje Istre, no pritom kasno-paladijevске jednobrodne, bačvasto nadsvođene crkve s pilastrima razvedenim zidovima iz 18. stoljeća (župne crkve u Umagu, Buzetu, Završju, Grožnjanu i dr.) treba obrađivati u širem kontekstu arhitekture venecijanske *terraferme*. Autor spomenutoga tipa venecijanske provincijske crkvene arhitekture, arhitekt Giorgio Massari (1687.-1766.), svojim je djelima bio prisutan i na hrvatskom prostoru: godine 1723. pripremio je nacрте za Kapelu sv. Križa na Badiji pored Korčule,³ a 1747. vjerojatno je planirao također nešto kasnije popravljen prezbiterij s apsidom Crkve sv. Marije od Andela u Poreču. Po kvaliteti za Massarijevim djelima doista nimalo ne zaostaje župna crkva u Umagu, što bi bilo još očitije da je njena dvokatna fasada "rinskoga" tipa bila dovršena.

Poglavlja o trima istovremenim tipovima trobrodних crkava pokazuju svu već spomenutu raznolikost arhitektonskih izvora. Pičansko-senjska skupina u osnovi je skupina jednobrodних crkava s dvama nizovima bočnih, među sobom povezanih kapela koje djeluju poput bočnih lađa, čemu se prilagođavaju i fasade s trima portalima. Raščlanjivanje unutrašnjih zidova pilastrima ukazuje na prilagodavanje modernim stilskim strujanjima 18. stoljeća, dok sljedeća skupina nenadsvođenih bazilika crpi na uzorima iz starijih izvora: župna crkva u Motovunu za uzor je imala venecijansku Crkvu S. Maria Maggiore, a župne crkve u Labincima, Žbandaju i Fuškulinu pak mnogo bližu Eufrazijevu baziliku u Poreču; no ipak ni u jednom od nabrojanih izvora ne možemo govoriti o retardaciji. Posebno je poglavljе pavlinska Crkva sv. Petra u Šumi jer je kao redovnička crkva, koja se u velikoj mjeri temelji na modelima isusovačke crkvene arhitekture, ostavila traga na lokalnom arhitektonskom naslijeđu.

Župnu crkvu sv. Eufemije u Rovinju, neposredno povezanu s venecijanskom arhitekturom 18. stoljeća, Marković tipološki uvrštava u skupinu crkava koje prekoračuju granice istarskoga prostora. Zajedno sa stolnim crkvama u Udinama, Koprui i Cividale del Friuli uvrštava je u skupinu trobrodних dvoranskih crkava s posredno osvjetljenom glavnom lađom. Arhitekте Giovanniа Dozzija, Domenica Rossija i Massariа su na tipološki slična rješenja prisilile prije svega proporcije starijih uskih glavnih lađa određene prethodnim, nanovo izgrađenim korskim završecima koje su bili prisiljeni uključiti u novu zgradu. Rossijevoj crkvi u Udinama, koja se smatra ishodištem te tipološke skupine,



VLADIMIR MARKOVIĆ

CRKVE 17. I 18. STOLJEĆA U ISTRI – TIPOLOGIJA I STIL

dodanim se bočnim kapelama i upisanim transeptom najviše od svih približava upravo rovinjska crkva, premda se iz transepta otvara pogled u korske kapele; u krakovima transepta u Udinama su, naime, klupe za akvilejskog patrijarha s pratnjom na jednoj, a za predstavnike pokrajinskih vlasti Furlanije na drugoj strani.⁴

³ Vidi: JOSIP BELAMARIĆ, Franjevačka crkva i samostan na Otoku kod Korčule, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 23(1983.), 149-191.

⁴ Autor je na str. 116-117 na temelju spomenika furlanske plemićke obitelji Manin u krakovima transepta stolne crkve u Udinama pogrešno zaključio da se radi o klupama te obitelji.

Izvršna analiza župne crkve u Vodnjaju, na temelju koje Marković autorstvo nacrtu za nju pripisuje Massarijevu učeniku Bernardinu Maccaruzziju, trebala bi biti objavljena i u nekom od venecijanskih stručnih časopisa,⁵ a za širu stručnu javnost nije ništa manje zanimljiva župna crkva u Bujama, dijelom izgrađena po nacrtu Giovannija Dongettija iz Pirana; možda je taj arhitekt upravo pod utjecajem piranske stolne crkve bujskoj crkvi namijenio ravni renesansni strop. Pregled tipoloških skupina Marković je zaključio najbrojnijom i najraširenijom: jednostavnim jednobrodnim crkvama. Uvrstio ih je na kraju zato da može lakše prikazati formalne utjecaje i promjene koje su doživjele prepravljajima u 18. stoljeću. Zanimljivo je da je tradicionalni tip manjih jednobrodnih crkava s otvorenom drvenom krovnom konstrukcijom i zvonikom na preslicu, koji je bio raširen prije svega na prostoru nekadašnjega akvilejskoga patrijarhata, preživio čak i u kasno-baroknom razdoblju.⁶

U drugom dijelu monografije Marković se posvećuje zamršenoj problematici odnosa između formalne tipologije i stila. Oblikovno najveće razlike među obrađenim skupinama opazio je u načinu raščlambе unutrašnjih zidova, pri kojem se s vremenom kao posljedica skromnih financijskih sredstava pokazuje upotreba reduciranih arhitektonskih elemenata. Karakteristično je također zanemarivanje fasada, tako da su mnoge ambicioznije zamišljene zgrade iz kasnopaladijevske skupine ostale nedovršene. Pomoću shematske karte Istre s upisanim obrađenim crkvenim spomenicima na početku pregleda tipoloških skupina možemo razaznati njihovo rasprostiranje, odnosno ograničenost na određeno političko područje. Ako se u 17. stoljeću posvuda crpi prije svega iz lokalne tradicije, u 18. stoljeću

venecijanski utjecaji dosežu i austrijsko područje, premda ondje treba računati i s novim tokovima istodobne, pod talijanskim utjecajima nastale arhitekture susjednih pokrajina. Stilski spomenike možemo ugrubo podijeliti na renesansnu skupinu iz 17. i prve četvrtine 18. stoljeća, u kojoj bi prije svega bile jednobrodne crkve bez kapela, s donatorskim kapelama i crkve s tlocrtom u obliku latinskoga križa, dok bi se u skupinu baroknih spomenika od druge četvrtine 18. stoljeća nadalje prije svega uvrstile crkve s arhitektonskim elementima pod očitim venecijanskim utjecajima. Uz rijetke iznimke u istarskoj sakralnoj arhitekturi prevladavaju lokalni uzori, što, po Markovićevu mišljenju, vrijedi također i za Hrvatsko primorje i Dalmaciju.

Slaba strana Markovićeva pregleda istarske crkvene arhitekture 17. i 18. stoljeća prije svega je manjkavo citiranje: na prvom je mjestu neažurirana literatura (gotovo sva navedena djela objavljena su prije 1990.), a uz to autor ne citira ni sva svoja prethodno u stručnoj literaturi objavljena djela koja su u monografiji u potpunosti korištena. Nedostaje i popis ilustracija koji bi, pogotovo u drugom dijelu monografije, omogućio lakše snalaženje u tekstu. Dojam popravljaju prije svega brojni tlocrti, presjeci i nacrti obrađenih arhitektonskih spomenika, djelo Ivane Haničar i Davorina Stepinca, bez kojih bi autorova tipološka analiza bila nepotpuna i ponekad čak nerazumljiva. Usprkos navedenim primjedbama, Markovićevo djelo možemo okarakterizirati kao znatan prinos istraživanju istarske i venecijanske arhitekture, zato što u lokalnom smislu predstavlja jedno od osnovnih ishodišta za budući istraživački rad na tom području.

Prevela: Anita Peti-Stantić

⁵ Marković među Maccaruzzijevim djelima uvjetno navodi i venecijansku Crkvu S. Giovanni in Oleo za koju je, prema mišljenju Douglasa Lewisa, nacrtu izradio Matteo Lucchesi, dok je Massari, možda uz Maccaruzzijevo sudjelovanje, prije svega vodio brigu o dekoraciji crkve i oltarnoj opremi (D. LEWIS, Notes on XVIII century venetian architecture, drawings, some dates and an architect rediscovered, u: *Bollettino dei Musei civici Veneziani*, 3 (1967.), 17-51). Lewisovu tvrdnju posredno dokazuju crteži i dokumenti iz ostavštine Tommasa Temanze koji se čuvaju u Biblioteca del Seminario Patriarcale di Venezia; iz njih se lako razaznaju prijateljski odnosi između Temanze i Lucchesija, v Ms. 385 na str. 60-61, pa možemo pronaći i tlocrt Crkve S. Giovanni in Oleo s točnim mjerama i ucrtanim detaljima. Toga sigurno ne bi bilo među Temanzinim studijama kad bi autor nacrtu za tu venecijansku crkvu bio Giorgio Massari, jer je odnos među dvama arhitektima bio krajnje zategnut, što se dobro vidi i iz Temanzinog *Zibaldona* (T. TEMANZA, *Zibaldon*, Venezia, Roma 1963.).

⁶ U Sloveniji i Italiji taj je tip crkava iz 17. stoljeća najizrazitiji upravo u geografskom pojasu oko Akvileje, na Krasu, Goriškome i u Brdima, a može ga se neposredno povezati i s unutaristarskom skupinom. Prema mišljenju Naceta Šumija dodatan dokaz za akvilejske utjecaje možemo prepoznati u krovnim završecima samostojećih zvonika koji imaju, po uzoru na akvilejski, osmerokutni tambur.